

REDOGÖRELSE

för

undersökningarna i Växjö domkyrka

oktober 1957 - maj 1958

Grävningarnas förlopp

Utgrävningen av golvet i Växjö domkyrka påbörjades den 7 oktober 1957. Då hade redan tidigare all inredning jämte bänkarnas tagits bort.

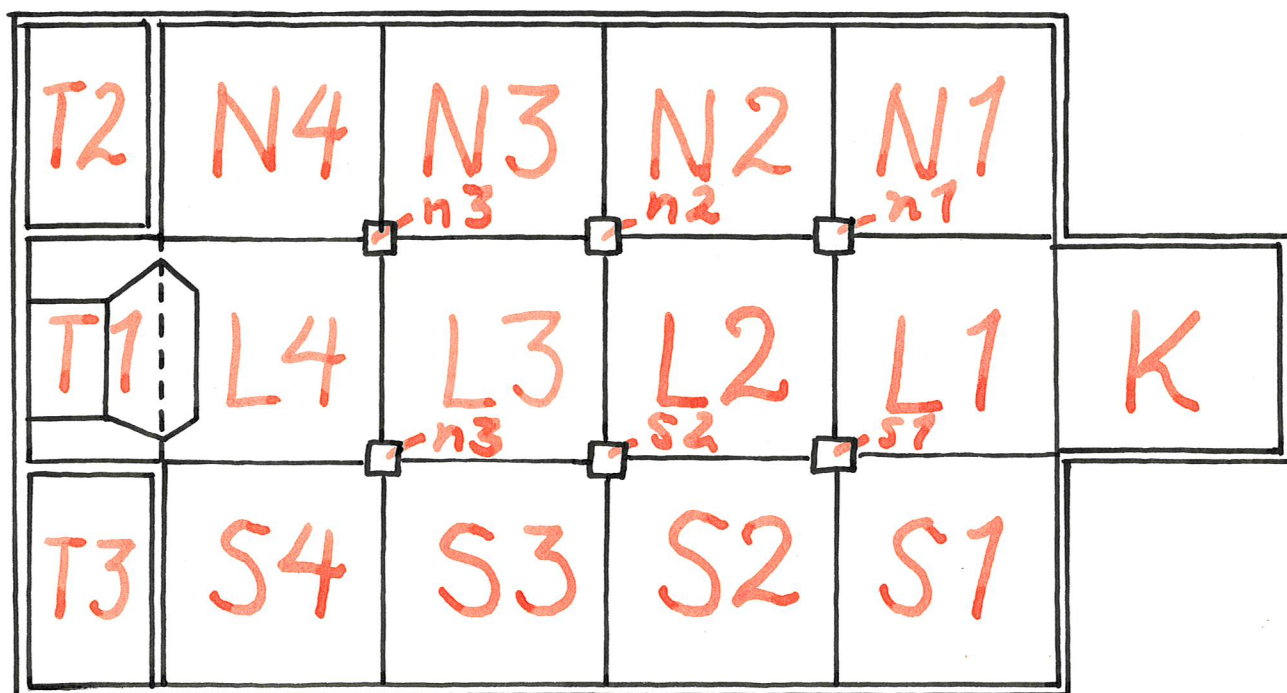
Samtidigt med utgrävningen av golvet knackades valven rena från den puts, som tillkommit vid restaureringen 1898-99. Dessa arbeten leddes av konservator Sven Wahlgren, Jönköping. Därvid blottades ett gråblått lager och under detta ett vitt lager puts. Ingen av dessa putsytor tycks vara äldre än branden 1740. Vissa spår av äldre puts kan iakttagas på ett fåtal ställen. Tydligt har valven efter branden knackats helt fria från puts.

Vid själva utgrävningsarbetena sysselsattes under oktober 1 arbetare, under november-december 3 arbetare och under 1958 6 arbetare.

Arbetet företogs med en kvadrat i sänder. Först borttogs trägolv, bjälkar, pallningstenar och stenplattor (igångarna). FL 1 (se redogörelsen för lagerföljden) avlägsnades utan sällning. Endast enstaka provsällningar gjordes, dock utan att några fynd gjordes. FL 2 sällades däremot i sin helhet. Däremot fick GL förbli orörd där det inte var nödvändigt att avlägsna det. Tvärs igenom kyrkan upptogs ett schakt i VÖ riktning ner till ytan på BS, som avvägdes på varje meter. Alla gravkammrar grävdes ner till antingen orörd botten eller stenlagt golv.

På fyra ställen i kyrkan påträffades ventilationsrännor fyllda med småsten. Enligt uppgift i Ny Smålands beskrifning, Växjö 1914, tillkom dessa i samband med en mindre restaurering 1863-64. Ventila-

För att underlätta sorteringen av fynden m.m. infördes förkortade beteckningar för alla kvadraterna inom kyrkan. Sålunda kallades koret K, norra sidoskeppets kvadrater N 1-4, mittskeppets eller långhusets kvadrater L 1-4, södra sidoskeppets kvadrater S 1-4 och tornets mittrum T 1 a-d, norra tornrummet (pannrummet) T 2 och södra tornrummet ("Gamla sakristian") T 3. Se nedanstående plan:

Som framgår av planritningen har även för pelarna liknande beteckningar införts. Så har de tre pelarna på norra sidan av mittskeppet med början österifrån betecknats n 1-3 och pelarna söder om mittskeppet s 1-3.

I en särskild grävningsdagbok (som bifogas) antecknades dagligen gjorda arbeten och iakttagelser och gjordes skisser av framkomna murrester m.m. Varje dag antecknades också här de gjorda fynden. Fynden sorterades och determinerades, varefter varje föremål inlades i en genomskinlig påse, försedd med påskrift om föremålets art, fyndplats (kvadrat eller gravkammare), lager och datum jämte övriga iakttagelser av vikt. Dessa påsar ha sedan sorterats i kartonger med samma sorts föremål i varje.

Lagerföljd

Hela området under kyrkans golv har en mycket enhetlig lagerföljd. Själva golvbeläggningen var i bänkkvarteren av trä, medan gångarna täcktes av fyrkantiga stenplattor av ölandskalksten. Trägolven vilade på grova och täta bjälkar, som hade en pallning av stenblock under. De olika lagren var sedan följande:

- a. kolstybbslager, 0-10 cm, helt fyndlöst. Tydligt rör det sig om en isoleringsfyllning, som i sen tid - antagligen i samband med senaste golvläggningen - utlagts över hela kyrkan. Detta lager saknas i koret och i gångarna.
- b. sandlager, 0-20 cm, i huvudsak fyndlöst (ett par fynd från sen tid). Antagligen sammanhörande med föregående lager.
- c. fyllnadslager, 15-80 cm, det egentliga fyndlagret. Består av mörk, ibland något fet jord, på många ställen uppblandat med sand. Hela lagret är fyllt av kistrester, ben och benrester, som ligger om varandra. Mängder av mynt och andra föremål funnos i detta lager. Lagret har tydligt fått sin struktur genom att senare gravgrävningar förstört äldre gravar och rört om deras innehåll. Mur- och grundrester jämte gravkammarna gå upp i detta lagrets övre delar. Lagret har i sin helhet sällats.
- d. gravlager, 0-40 cm, lika föregående lager, men innehållande orörda gravar. På flera ställen kan iakttagas upp till 5 cm tjocka lerlager, som varit underlag för kistorna. De gravar, som kunnat identifieras genom namnplåtar ha med ett undantag varit från 1700-talet, alltså från den sista tid gravläggning ägde rum inne i kyrkan. Lagret är rikt fyndförande, men grävningen har på de flesta håll i kyrkan slutats vid detta lagrets övre gräns, då ingen orsak funnits att rubba dess gravar. Endast där det varit nödvändigt har det genomgrävts och sällats. Sälunda upptogs ett 1 m brett schakt genom hela kyrkan i V-Ö riktning för att få fram överdelen av följande lager.
- e. sandlager. Orörd skiktad, ljusgul, rätt fin sand, avsatt i vatten. Det rör sig här om sand från den ändmorän, som från trakten av Skogslyckan sträcker sig ner till Växjösjön på ömse sidor om den gamla Guldsmedsbäcken (se Sam. Mårtensson, Växjö stads geologi jämte något om stadens uppkomst och utveckling, i Hyltén Cavallius-föreningens årsbok 1933, S.145 ff).

Kolstybbslagret saknas i koret och östligaste kvadraten av mittskeppet samt i gångarna. I de senare kommer under stenplattorna först ett lager murbruk, i vilket plattorna vilar, därefter en fyllning av krossat tegel och grovt gult grus.

I kyrkans västliga partier går det understa sandlagret betydligt högre upp än i öster.

Gravkamrarna var fyllda med grus och stora stenblock, som tagits från de nedbrutna övre delarna och valven på gravkamrarna. Skytteska graven i SV hade under stenfyllningen ett lager fin sand. Sakristians källare i NÖ delen av kyrkan uppvisade en något avvikande lagerföljd:

- a. kolstybbslager, c:a 10 cm,
- b. mycket ljus sand + jord, 6-7 cm, fyndförande,
- c. fyllnadslager, 50-70 cm, mörkare än föregående, fyndförande,
- d. lager av kalk, murbruk och tegelstenar, 12-15 cm,
- e. fint sandlager,
- f. mörkt sandskikt, c:a 2 cm, tydligen det tilltrampade golvet i källaren,
- g. orörd bottensand, skiktad.

Vid bokföringen av fynden och i grävningssdagboken har följande beteckningar använts:

Det översta kolstybbslagret och sandlagret därunder eller annan övre fyllning har sammanförts under beteckningen fyllnadslager 1 (förkortat FL 1)

Det fyndförande lagret under kallas fyllnadslager 2 (förkortat FL 2).

Det orörda gravlagret har kallat gravlager (förkortat GL).

Det understa sandlagret har kallats bottensand (BS)

Ann.: Fynden från källaren i NÖ delen av kyrkan har betecknats med något avvikande lagerbeteckningar. Lagren har numrerats uppifrån och ner med FL 1-5 (beträffande lagren här, se ovan).

Gravkamrar och andra gravar

Om gravkamrar och andra gravar före Brunius' restaurering visste man en hel del genom olika källor. Bl.a. har Brunius själv lämnat flera uppgifter. Den bästa sammanfattningen har lämnats av Ludvid Larsson i hans uppsats "Växjö gamla lärdomskvarter" i Hyltén-Cavallius-föreningens årsbok 1922. Även "Ny Smålands beskrifning", Växjö 1914, har många uppgifter om gravarna.

I den gamla kyrkans fyra hörn fanns välvda gravkamrar, som stack upp över golvet och användes som sittplatser. I NÖ hörnet låg Trolle-graven, som byggts för Anna Trolle 1617. Den kallades ofta "Präst-graven" beroende på att sakristian var placerad över gravkammaren en tid efter branden 1740. Denna provisoriska sakristia ser man t.ex. på Pehr Hörbergs bekanta lavering av kyrkans interiör från 1768 (tillhörig fru Kullberg, Katrineholm). I SÖ hörnet låg Ulf sax-Ljungfelt ska gravkammaren, ofta kallad "Osabygraven". Ett annat namn var "Djåknegraven" eftersom djåknarna här hade sin plats under gudstjånsten. I NV låg Wiraenska eller Olssonska (Olofssonska) graven, byggd för biskop Wiraenius, men senare såld till auditören Gustav Olofsson-Lund. Den fick ofta heta "Piggraven" eftersom de kvinnliga tjånstehjonon fick hålla till här. Som motsvarighet hårtill låg i SV hörnet "Drånga-graven", där drångarna hade sin plats. Det var Skyttegraven, byggd 1688 för landshövdingen i Kristianstads län Håkan Nilsson Skytte och hans efterkommande. Alla dessa gravkamrar var ånda in på 1830-talet öppna inåt kyrkan, vilket vållade åtskillig olågenhet. De bröts samtliga ner av Brunius till under golvets nivå, och före den nuvarande restaureringen fanns inga spår av dem.

Framför ingången till Trolleska graven låg Ture Trolles (+ 1555) till Bergkvara gravsten. Den finns avritad 1823, mójligen av domkyrkosysslomannen Forssander, liksom domprosten Sven Baelters (+ 1760) gravsten, som låg i fråmre delen av koret. Hår fanns också biskop Krokius' grav med en sten, som var upphöjd över golvet och under 1600-talet varit sittplats för djåknarna under predikan. Denna hade dock tydligen försvunnit redan i samband med 1740 års brand. Man hade åven uppgifter om var flera andra bemårkta mår låg begravnå.

Enligt ånnu levande folktradition skulle den heliga Sigfrid ha haft sin grav "nedanför predikstolen", dvs mellan det mittersta polarparet. Peringskiöld uppger i en handskrift i Kungl. Biblioteket, att hans gravsten skulle ha funnits kvar ånnu i slutet av 1600-talet, åven

om uppgiften kan betvivlas. Han skriver: "Omsider när den trogne läraren var av mycket arbete uttröttad, dödde han, och blev i den påbegynta domkyrkan begravnen, varest hans liksten ännu finnes med mycket gammal skrift uppå, liggandes nästan mitt i golvet, varest ett altare haver stått uppå honom, det biskopen, magister Petrus Jonae (Angermannus, biskop 1595-1630) lät nedertaga."

Vid utgrävningarna framkom dels de fyra stora gravkammarna, dels flera andra murade gravkammrar. Samtliga undersöktes närmare.

I koret fanns 3 murade gravar. I NÖ hörnet låg en liten kammare av tegel i tre rader - den norra väggen i kammaren bildades av korets nordvägg. Cirka 45 cm under överkanten påträffades ett väl murat golv av stora flata gråstenar. Kammaren var fylld av gravjord, men inga fynd gjordes. S härom låg vid mitten av korets östvägg en stentäckning av endast en stens djup - tydligen underlag för altaret. Även i SÖ hörnet av K var en fyrkant, begränsad av tegelmur, här dock endast på västsidan, bestående av 2 rader längslagda tegelstenar. Den inre raden var i mycket dåligt skick och halvt nerrasad. Åt norr begränsades gravkammaren endast av ett par stora stenbunlingar, åt Ö och S av korets vägghörn. Mitt i kvadraten låg ett flertal stenar, som dock endast var löst ditslängda. De borttogs efter avvägning. Att kvadraten varit utsatt för tidigare nedgrävningar visade fyndet av två kranier, av vilka det ena låg krossat intill väggen, det andra hade ansiktspartiet tätt vänt mot sydväggen. Spår av omgrävningar märktes också tydligt vid avlägsnandet av jorden, som var full av rätt välbevarade kistrestor och ben. 2 mynt hittades. Längre ner blev jorden mycket mörk, fuktig och hård, nästan som kalkbruk. Den var här tydligen orörd. På en knapp meters djup framkom locket av två kistor, ovanpå vilka låg 24 fragment av en namnplåt, som i sin helhet kunde hopläggas. Skriften var fullt läsbar. Namnplåten beskrives och texten återges i kap. om namnplåtar. Den är över biskopinnan Osander, f. Stobeus († 1773) i biskopens första gifte. Biskopens andra maka ligger begravnen hos sin första man, domprost Sven Baelter. Biskopinnan Osander bör vara en av de sist gravlagda i koret. Då resterna av locken borttagits kunde man i jorden tydligt urskilja de två kistornas fyrkanter. De innehöll två skelett in situ. Det S skelettet har dock kraniet krossat. Då ingen orsak fanns att upptaga dem överhöljdes skeletten igen med jord, men namnplåten tillvaratogs.

Den tredje gravkammaren i koret är betydligt större, ca 2 x 3 m. Den är på alla sidor omgiven av tegelmurar med översta partiet av stenflisor. Tegelmurarna är mycket dåliga, i synnerhet sydväggen på grund av en här över tegelmuren befintlig stenbänk av senare datum. Jorden inom gravkammaren består av orörd fyllning med mängder av ben, kistrester, mynt och andra fynd. 5 kranier funnos inom kammaren, men inga skelett in situ.

I mittersta N delen av kvadrat K påträffades ett orört skelett, orienterat i V-Ö. Ovanpå skelettets högra hand låg ett beslag av gul metall, rätt tunt, med en upphöjd 6-uddig stjärna på och tre upphöjda punkter mellan varje udd. Dubbel valkbård längs kanten och längs uddarnas ytterkanter. Beslaget satt fäst på rester av läder.

I SV delen av kvadraten låg ett annat orört skelett, som hade rester av knäkorta silkesstrumpor på underbenen.

Kvadrat L1 utgjorde före Brunius' ombyggnad en del av koret. Här fanns två murade gravkammrar intill varandra, den ena mitt i kvadraten, den andra omedelbart S därom något förskjutet åt V. Den nordligaste av dem, som möjligen kan vara biskop Krokus' grav, är murad av sten och har stenlagd botten, som ligger 123 cm under murarnas överkant. Gravkammarens mått är 240 x 160 cm. Den var helt fylld av större och mindre stenar - flera av dem har tydligen brutits ur murar, då de har kvarsittande murbruk- jämte kalkbruk och sand. Längst ner ovan stengolvet låg ben och benrester, orörda och hopsopade i högar. 6 kranier, varav 3 av barn, jämte flera skallfragment tillvaratogs. En del svaga spår av trä kunde också iakttagas. Följande fynd gjordes dessutom i graven:

- 2 mynt
- 1 benpärla
- 1 ornerat beslag
- 1 metallögla
- 1 kritpipsfragment
- 1 ärgig metallklump
- 3 fragment av en rostig järnplåt, möjligen en namnplåt, dock kunde ingen inskrift iakttagas.
- järnspikar och glasskärvor

Den andra gravkammaren visade sig vara domprosten Sven Baelters (1713-1760). Överst låg den till graven hörande gravstenen upp och ner. Gravstenen upptogs och visade sig vara mycket välbevarad. Den

har runt om en upphöjd kant, som går in i rundlar i hörnen, där 4 ärgiga bronsringar är fästa i ringar av järn. Nederst på stenen är uthugget i upphöjd relief ett dubbelt tinglas och en döds-skalle med korslagda benknötar under. Texten är utförd i skrivstilsversaler och lyder:

"HÄR HVILAR / TH. DOCT. / HR SVEN BAEALTER / FÖD I HELSINGELAND
ÅR 1713 / KONGL HOF PR 1744 / DOMPR I WEXIÖ 1750 / DÖD 1760 d 19 NOV /
GIFT ÅR 1747 / MED FRÖKEN / ULRICA ALTEA GRUNDÉL / FÖD ÅR 1706 DÖD
1791 d 29 OCTOB"

Gravkammarens mått var 270 x 195 cm. Den var liksom föregående grav fylld av kalkbruk, sand och stora stenbumlingar, tydligen mest gamla murstenar, som vräktts ner i graven över kistorna huller om huller. Det enda fynd, som gjordes under sällningen av gravinnehållet, var ett par manschettknappar, bestående av ovala ornerade buckliga skivor förenade genom en kort kedja. Underst framkom två krossade kistor med skelett i och vid huvudändarna två namnplåtar, som visade, att de begravda var domprosten Sven Baelter och hans hustru, senare gift med biskop Osander. För namnplåtarna och deras text redogöres närmare i kap. om namnplåtar. Underst var ett murat stengolv. Väg-garna i gravkammaren är putsade på insidan. Kistorna och deras innehåll fick förbli orörda. De täcktes senare med sand.

I kvadraterna L2 och N2 iaktogs på flera ställen, att i GL låg orörda skelett, men detta lager genomgrävdes ej. En del delvis förstörda tegelmurar har tydligen varit kringgårdningar kring gravar.

I NÖ delen av kvadrat N2 framkom nedre delen av den forna Trollegraven som hade en längsta invändig storlek av 325 x 540 cm. Man vet, att denna gravkammare byggdes för Anna Trolle vid hennes död år 1617. Hon var dotter till riddaren Ture Trolle på Bergkvara och änka efter Charles de Mornay. Då hon de sista åren av sitt liv bott på sina egendomar Roma på Gotland och Helgerum i Kalmar län kallades graven stundom "Helgerumsgraven" eller "Romaregraven". Genom bevarade handlingar vet man, att trollarna tidigare haft sin grav "mitt i kyrkan", men att man nu ville ha en bättre gravplats. 7 kistor, som stått i detta äldre gravkor, flyttades över till den nya graven. Denna äldre trollegrav är troligen identisk med den gravkammare, som här kallats Centralgraven (se nedan). I den nya trollegraven fick även senare ägare till Bergkvara av Sparreätten sitt vilorum.

Trollegravens övre delar var nerrivna och hela kammaren var liksom gravarna i kvadrat L1 fylld av stenar, kalkbruk och sand. Insidorna var putsade. Västväggen saknas nästan helt, beroende på att en ventilationsränna fylld av småsten här går fram där väggen i gravkammaren tidigare varit. Omedelbart N om mitten av gravens V avgränsning kommer åt V två trappsteg, tydligen gravens forna ingång. Som ett tredje trappsteg tjänstgör Fure Trolles gravsten (se nedan). Gravkammaren är delad i en nordlig och en sydlig del genom en mellanvägg. Denna visade sig dock vara sekundär i förhållande till anläggningen i sin helhet. Möjligen är den byggd av Brunius för att stödja golvet. Putsen på gravens östvägg går nämligen oavbruten in under denna stenvägg och här är en tydlig stötfog. Muren tycks dessutom vara byggd av rester av väggarnas högre partier - flera stenar ha putsrester av samma art som putsen på gravväggarna - så att den mot S får en jämn (men ej putsad) yta och mot N sluttar. Den är alltså konstruerad som en stengärdesgård. Längs sydmuren går en rad stenplattor 128-132 cm under väggens högsta överkant. I gravens N del längs nordmuren finns även liknande stenplattor men de ligger 40-45 cm högre. Tydligen har graven varit i två plan med en högre avdelning vid ingången. I resten av graven saknas golvbeläggning. Under stenyfyllningen kommer ett starkt sandblandat fyllnadslager och underst ren bottensand. På insidan av sydväggen avbrytes den putsade ytan ca 30 cm över golvplattorna. Väggen är lagd på en grund av tegelstenar, som går ner i sandlagret. Man vet, att tegel togs från Kronobergs slott för gravens byggande, och även valvet bör väl ha varit av tegel. I SV delen av gravkammaren framkom en del skelettrester, bl.a. 2 skallfragment jämte rester av ett tydligen nyfött barn. Benresterna låg ej i ordning. Här hittades också 20 fragment av namnplåtar, av vilka 8 kunde sammanfogas till en namnplåt över den tvååriga Ulrica Elisabeth Raab (se här om i kap. om namnplåtar). Inga spår av kistor eller hela skelett framkom. Övriga fynd - de flesta på rätt hög nivå - inom graven äro:

18 mynt

32 knappar av skilda slag

1 kritpipsfragment

1 bokspänne

1 häkta

1 beslag i blomform, möjligen av bly

1 bärnstenspärla

1 annan pärla

1 silverkedja, märkt AA 05 (= 1868),
kedjan har lås och är avsliten

- 1 röd sten med infattning
 - 1 ankare av metall (från uniform?)
 - 1 guldliknande metallfragment av halvbågeform
 - 1 blyspröjs
 - 15 fragment av glasföremål
 - 2 fragment av porslinshandtag
 - 3 keramikfragment
 - 2 doppskor
 - 3 fästernålar
 - 1 pilspetsformat metallföremål
 - 1 ring med tofs, diam. 16 mm
 - 1 avlång metallplatta
 - 1 blyklump
 - 8 ärgiga, smälta metallklumpar
 - 29 fragment av glasprismor från ljuskrona
 - 2 hårspännen
 - 4 knappnålar
 - 1 avbruten benspets med hål i spetsen
 - 23 mässingsspikar, varav 12 fastsittande på ett träfragment med textilrester
 - 20 fragment av namnplåtar (se ovan)
- Järnspikar, glasskärvor, 2 kisthandtag, ett fåtal trärester.

Omedelbart V om trappan till Trollegraven låg Ture Trolles (+ 1555) till Bergkvare gravsten. Man kände till, att den legat på denna plats, bl.a. finns en teckning av stenen från 1829. Stenen var svårt skadad och sönderslagen i ett flertal bitar. En större del av stenens SV hörn saknas och har ej kunnat återfinnas. Tydligt har stenen förstörts i samband med framdragandet av värmeledningsrören, då dessa går tvärs genom fragmenten. En bit, SÖ hörnbiten, återfanns 8 m västerut i kvadrat N 3, där det lagts in i rännan för värmeledningsrören. De delar av stenen, som finnas kvar, äro dock i sådant skick, att den bör kunna restaureras. Den visar Ture Trolle i helfigur iklädd rustning och med hjälmen vid fötterna. Nedtill t.v. är Trollevapnet avbildat. Runt om går en dubbel textrad avbruten av medaljonger med evangelistsymbolerna i hörnen. Texten är delvis läslig och kan helt rekonstrueras med hjälp av den ovannämnda teckningen. Den lyder:

"...er ligger then aerlige och waelbyrdige man Her Ture trolle

riddere aff berckware heter han han war en from gudfructig man - -
 - iar md - - - nar ma - - - then 19 dagen i mars manaden Och bleff
 sa i samma manede - - - 4 dag hiit buren och her lagder i graff.
 Gud vnye honu - - - opstandelse - - - "

På grund av stenens tillstånd är det svårt att ange dess exakta mått, men de bör vara ca 270 x 180 cm. Inga spår av grav fanns under.

Omedelbart N om denna gravsten stod en kista. Dess längd var 190 cm och dess bredd vid huvudändans översida 70 cm, vid huvudändans undersida 54 cm, vid fotändans översida 50 cm och vid fotändans undersida 41 cm. Locket har varit plant. Kistan är av ek, som överklätts med sammet. Alla kanter är beslagna med silverlister med renässansdekor, som kan dateras till omkring 1600 eller strax efter. Fotändans gavel har flera silverbeslag. Överst i mitten sitter en 11 x 3 cm platta med rundade hörn och följande tyska text inom en bård: "CHRISTUS IST MEIN LEBEN / STERBEN IST MEIN GEWIN." På bägge sidor om denna plåt är fäst en krona. Undertill uppfylles gavelfältet av en bevingad döds-skalle över korslagda benknötar. Kistans lock var prytt med 10 cm höga latinska bokstäver med underkanterna vända utåt lockkanterna. På S sidan läses: M V D L och på N sidan: E M D L. På kistans S sida vore ytterst mot gavlarna fästa två större beslag i form av draperier och tofsar i silver. Därefter kom två rikt utsirade handtag. I mitten sutto två hjälmprydda vapensköldar av silver. Den vänstra av vapensköldarna är kluven och har i vänstra fältet en högervänd sparre och i högra fältet en pansrad arm, som håller tre fanor. Den högra vapenskölden visar en sol med ansikte.

Möjligt är, att detta är Anna Trolles kista, som i så fall flyttats upp ur gravkammaren, där den skall ha funnits före Brunius restaurering. Beskrivningen stämmer exakt med Anna Trolles kista.

I kvadrat S2:s S del framgrävdes Ulf saxgraven, den största av gravkoren i kyrkan. Den har nämligen en storlek av 680 x 325 cm vad nord- och västväggarna beträffar, den är nämligen något oregelbunden beroende på murpelarna i kyrkans södra vägg, som gör, att gravens sydvägg går i en båglinje. Beträffande vad man vet om dess historia citerar jag Ludvid Larsson i hans ovannämnda uppsats, där han säger: "I sydöstra hörnet låg Ulf saxgraven, även kallad Osabygraven. Den såldes 1709 av löjtnant Per Ulf sax på Osaby (död 1720) för 100 dlr smt till landskamreren assessor Abraham Liungfelt (död 1724) och kallades sedan Liungfelt ska eller Telestagraven, emedan sonen Överkommissarien

Magnus Liungfelt ägde gård i Telesta. Någon gång kallades den också Ehrenpreussiska graven, emedan medlemmar av överdirektör Joachim Ehrenpreuss (död 1741) familj voro begravna där. Här var även biskop Olof Osander begravnen; så sent som på 1830-talet sattes hit krigsrådet Henrik Vilhelm Liungfelts (död 1830) lik, som kommit hit från Köpenhamn." Graven hör alltså till de Äldre i kyrkan. Något V om mitten är gravens norra vägg nästan helt genombruten av en sekundär ventilationstrumma. Golvläggning av stenplattor finnes endast i Ö delen och i en smal rad längs V väggen. I övrigt har den tydligen förstörts vid ventilationstrummans framdragande. Graven var liksom Trollegraven fylld av sten, kalkbruk och sand. Under detta fyllnadslager framkom på stengolvet i Ö delen av graven skeletten av 8 vuxna individer och ett ca ettårigt barn. 4 av skeletten ligger tillsammans i en hög. Tydligen har vid fyllandet av graven kistorna krossats. Rester av kistorna finnas bland och delvis över skeletten. I N delen ligger ett helt kistlock. Flera av skeletten har svepningarna bevarade. På en del ben kunde förtorkade muskelrester iakttagas. Ett skelett hade på vänster hands ringfinger en slät guldring med ingraveringen: N . S . B . L . E . P . Se härom redogörelsen för ringarna i fyndförteckningen. På två ställen kunde iakttagas, att fingerbenen var avslitna från handbenen i övrigt och låg en bit ifrån, vilket kan tyda på likplundring. Kring underbenen på ett skelett låg ett snöre, Benen kan därför ha varit ihopbundna. I V delen av gravkammaren, där golvet är uppbrutet fanns inga hela skelett, men en del omrörda ben, vilket tyder på, att även här stått kistor, fast de helt förstörts, när gravens övre del bröts ner eller när ventilationstrumman grävdes och golvplattorna bröts upp. Skeletten togs ej upp, utan överhöljdes med ett tjockt lager sand. Följande fynd gjordes inom graven:

6 mynt

3 lösa textilfragment utöver de svepningar som fanns bevarade på flera skelett

1 läderfragment

10 knappar, varav 2 facetterade svarta

1 svart piphuvud, möjligen av sjöskum

1 kritpipshuvud

10 andra kritpipsfragment

6 bokspännen

1 hjärtformat och 1 stjärnformat beslag

1 beslagsfragment

- 1 slät guldring (se ovan)
 - 2 fragment av brännvins- el. vinglas, slipat
 - 5 andra fragment av glasföremål
 - 4 keramikfragment, varav en stor bottenbit
 - 1 fällkniv
 - 2 metallpinnar
 - 3 trekantiga metallbitar
 - 7 obestämbara metallfragment
 - 1 fragment av konstgjord krans
 - 2 hårtofsar
- Järnspikar, kisthandtag, 1 fragment av järn-gryta, glasskärvor, ben, trärester.

I NV hörnet av kvadrat N4 låg biskop Wirænius gravkammare, om vilken Ludvig Larsson skriver: "Han hade köpt gravstället av domkyrkan, men hans arvingar sålde det efter branden 1740 till hovjägmästare Lars Silfversparre, som sedan avyttrade det till auditören Gustav Lund Ohlsson. Denne upplät graven åt sina föräldrar, handelsmannen Olof Olofsson och madam Annika Krok Olsson. Graven kallades stundom den Olssonska graven. Auditör Lund, hans hustru, fader o. måg, assessor Johan Burman, voro begravna där."

Graven har ett största invändigt mått av 315 x 325 cm, alltså nästan kvadratisk yta. Sydväggen i gravkammaren är på en sträcka av 190 cm nedriven och ersatt av en tegelvägg, som uppenbarligen hör till en varmluftsanläggning från 1870-talet, som är belägen omedelbart S om graven. Insidan på gravväggarna är putsad. 150 cm från NÖ hörnet ligger en 145 cm bred trappa ner till graven, bestående av två trappsteg av tegel. Ca 1 m N härom ligger flera stenar tillsammans, som möjligen har samband med graven. Graven var fylld av sten, kalkbruk och sand. Underst kom ett lätt tilltrampat sandgolv. Graven var tom så när på ett fåtal ben- och träfragment omedelbart över bottensanden i N delen. I SV hörnet låg en fint polerad altar- eller bordsskiva, spräckt i 5 delar. Kanten är profilerad. I övrigt gjordes följande fynd:

- 3 mynt
 - 1 svart knapp
 - 1 beslagsfragment
 - 1 blyspröjs
 - 1 glasprisma från 1 ljuskrona
 - 1 nyckel, sittande i 1 låsontag av järn
- Järnspikar, glasskärvor.

I SV hörnet av kvadrat S 4 låg Skyttegraven, byggd för landshövdingen över Kristianstads och Blekinge län Håkan Nilsson Skytte (död 1688). Dess största mått var 450 x 210 cm. 144 cm från gravens N V hörn fanns en 160 cm bred trappa, som bestod av fyra något oregelbundna trappsteg. Den hade i nuvarande skick ett djup av 120 cm. Väggarnas insidor var putsade. Graven var upptill fylld av sten, kalkbruk och sand. Under denna fyllning kom en fyllning av rätt grov gul sand, som underst övergick i den naturliga bottensanden. I SÖ hörnet av gravkammaren hittades ett runt metallföremål, ca 20 cm i diameter och prytt med bladrankor. Möjligen rör det sig om en lampa el. dyl. I mitten av graven, något åt V, framkom landshövding Håkan Nilsson Skyttes metallkista, som var mycket välbevarad. Längden är 250 cm, största bredden 100 cm, bredden vid huvudändan 90 cm, vid fotändan 70 cm. Det är en barockkista av koppar med beslag av annan metall. Locket är insvängt med spegel av trä, nu något insjunken. Själva kistan har starkt insvängda sidor nedtill. På grund av trycket från den överliggande fyllningen har kistan blivit något nertryckt på mitten. Ovanifrån sett är sidorna utåtsvängda på mitten. På fotändans spegel finns en namnplåt ingraverad (se kap. om namnplåtar). På fotändans spegel står årtalet 1688 i upphöjd relief. På bägge sidor om metallkistan finns rikligt med kistrestor, på S sidan går ett kistlock delvis in över metallkistan. Varken Håkan Skyttes kista eller övriga kistor togs upp, utan överhöljdes igen med sand.

Följande fynd gjordes inom gravkammaren:

- 3 mynt
- 1 klack av läder
- 7 knappar
- 34 beslagsfragment
- 1 guldring, slät, med ingravering: G M V E H 1690 (se redogörelsen för funna ringar).
- 1 glasfragment
- 3 keramikfragment, varav 2 brunglaserade
- 1 lampa? (se ovan)
- 4 fragment av konstgjorda kransar
- Järnspikar, kisthandtag, glasskärvor

I kvadrat S2 framkom en tidigare okänd gravkammare omedelbart N om Ulf-saxgravens östra del. Dess sydvägg är här gemensam med Ulf-saxgravens nordvägg. Överst på väggen fanns här en förkolnad stock, som tydligen varit med om branden 1740. Gravkammaren har en storlek

av 195 x 310 cm och ett djup av 180 cm. Insidorna är ej putsade. Den var fylld av sten, kalkbruk och sand. Botten utgjordes av sand. Ovanför denna hittades en del orörda skelettrester och i mitten två orörda skelett. Beträffande här funna namnplåtar se kap. om dessa. Inga uppgifter har stått att få om vems gravkammaren varit.

Följande fynd gjordes inom gravkammaren:

- 9 mynt
 - 4 knappar
 - 1 kritpipsfragment
 - 1 bokspänne
 - 1 sölja
 - 1 glasögonfragment
 - 1 brosch i form av en geting i två delar
 - 1 ornerad platta (av pärlemor?)
 - 2 glasfragment
 - 1 nyckel av järn
 - 1 skodubb
 - 3 fragment av ett cylinderformat metallbeslaget träföremål
 - 1 metallpinne
 - 1 järnpinne
 - 3 obestämbara metallfragment
 - 7 fragment av konstgjorda kransar
 - 1 fästernål
 - 1 knappnål med huvud av svart glas
 - 1 fragment av en cylinderformad ask av ben med genombruten ornering
- Järnspikar, kisthandtag, glasskärvor.

Ännu en tidigare okänd gravkammare framkom mitt i kvadrat L3:s Ö del mitt emellan det mittersta pelarparet n2 och s2. Den har här kallats Centralgraven. På grundval av Peringskiölds ovan citerade uppgift om S:t Sigfrids grav hystes vissa förhoppningar om att detta skulle vara den sökta graven, men de infriades icke. Gravkammaren har en klart medeltida karaktär, bl.a. finnas längs överkanterna på öst och sydväggarna tegelstenar av medeltida format. Graven är i övrigt byggd av sten, men i sydväggen finnes på några ställen tegelstenar som utfyllnad. Insidorna av gravväggarna äro endast lätt putsade. Västra och norra väggen är delvis nedbrutna, men i övrigt har gravväggarna tydligen sin fulla höjd. Något valv har graven med all säkerhet aldrig haft, utan den har varit täckt av en sten eller

annan täckning, möjligen av lekmannaaltaret, som man vet haft sin plats här. Då man har uppgifter om att Trollarna före byggandet av Trollegraven i kvadrat N2 haft sin gravplats mitt i kyrkan, är det mycket troligt, att vi här ha denna äldre Trollegrav, vars sju kistor man vet överflyttades till den nya gravplatsen 1617.

Graven har en storlek av 245 x 240 cm, alltså nästan kvadratisk. Fyllningen inom gravkammaren bestod av gravjord av samma typ som FL 2 i övriga delar av kyrkan. I SV delen av graven hade tidigare funnits en namnplåt över rådmannen Johan Engman (död 1766). Se härom i redogörelsen för namnplåtar. Omedelbart Ö om denna plats hittades ett fullständigt skelett jämte delar - bl.a. lårbenen - av ett andra skelett, som tydligen omförts. Vilketdera skelettet, som har samband med namnplåten kan ej avgöras. Det fullständiga skelettet kallas skelett I. Runt detta fanns trärester, som bilda en avlång fyrkant, den tydligen orubbade kistan. 5 kisthandtag funnos på sina platser - 2 på var sida och ett vid fotgaveln. Senare framkom omedelbart S om kraniet till skelett I intill gravens sydvägg ett ensamt kranium, tydligt rubbat. Det hör möjligen till de lösa ben, som hittades över skelett I.

I NÖ partiet av graven framkom först kistrester, som tydligt markerade öst ändan av en kista, och inom dessa ett skelett - skelett II - vars huvud rubbats, så att det nu låg i höjd med lårbenen.

Rubningen av skelett II beror uppenbarligen på skelett III, som framkom V om det förra. Skelett III ligger ej helt inne i gravkammaren, utan dess kranium vilar ovanpå västmuren, som här är mycket låg. Runt om skelettet fanns kistrester och utanför dessa V om kraniet hittades rester av en namnplåt, som dock endast bestod av starkt förvandlade metallflisor. Skelett III:s kranium uppvisar en underkäke, som endast har framtänder, men inga spår av att någonsin ha haft kindtänder. Skelettet är typiskt kvinnligt och har en längd av 161 cm. Käken tillvaratogs för närmare undersökning.

Längs gravens nordvägg framkom 2 kranier utan samband med skelett.

Vid sällningen av fyllningen i NV hörnet av graven hittades ett sigillfragment, avbrutet något över mitten. Sigillet är runt och till typen likt 1400-talssigill. Det har text i gotiska minuskler runt kanten och i mitten en vapensköld med sparre.

Skeletten I-III borttogs därefter. Under skelett I kunde därvid iakttagas ett lager kalkbruk, som också fanns runt kistans sidoväggar. Under detta kalkbrukslager hittades återigen trärester, möjligen läm-

ningar efter plankor, som legat under kistan. Under dessa trärester, som endast mätte 4-5 mm i tjocklek, kom ett ca 1 cm tjockt sandlager.

Sedan de tre skeletten borttagits, blottades ca 10 cm under dem ytterligare 4 skelett sida vid sida, fyllande hela gravutrymmet. Dessa skelett fick beteckningarna skelett IV-VII med början söderifrån. Vid friläggandet visade det sig, att skeletten V-VI saknade huvudpartierna jämte skulderblad och de övre kotorna, varför det är troligt, att en sekundär nedgrävning ägt rum i detta parti, möjligen i samband med gravläggningen av skelett III.

Skelett IV visade sig ha underkäken något förskjutet åt S. Underkäken var dessutom starkt missfärgad av grönt. Vid närmare undersökning visade det sig, att något under käken fanns dels skäggrester, dels ett mynt, som genom sin årg orsakat missfärgningen. Myntet bestämde till drottning Christina, alltså 1632-55.

Omedelbart under dessa fyra skelett kom ett hela gravkammaren täckande golv av tegelplattor. Dessa plattor är 17 x 37 cm stora och rundade i den ena änden. På översidan ha de tre rännor, tydligen gjorda med fingrar. På undersidan finns vid den raka änden en fyrkantig hake. Det råder ingen tvekan om att detta är medeltida taktegel, som använts som golv i gravkammaren.

Under golvbeläggningen kom ett 7-10 cm tjockt lager tätt packad sand, som var uppblandad med lera, småsten och något jord. Under vidtog den rena, lagrade bottenanden, vilket konstaterades genom två ca 70 cm djupa provgropar, en i mitten och en i SV hörnet av gravkammaren.

De fynd, som gjorts inom Centralgraven voro:

- 14 mynt
- 1 sigill (se ovan)
- 1 textilfragment (av spets)
- 1 knapp
- 1 bokspänne
- 1 hyska
- 1 beslag i form av bokstaven B
- 5 glasfragment
- 1 metallten
- 1 obestämbart metallfragment
- 7 ärgiga, smälta metallklumpar
- 1 skäggtofs (se ovan)

1 ornerad benbit

1 knappnål

32 små spikhuvuden, varav 6 fastsittande på ett träfragment och 6 på ett annat, bägge med svaga textilsår

28 fragment av namnplåt (se ovan)

1 namnplåt (se ovan och kap. om namnplåtar)

Järnspikar, kiethandtag, glasskärvor.

Om detta är den äldre Trollegraven - vilket är rätt troligt, ehuru ej på något sätt bevisat - har den tydligen efter överflyttandet av Trollarnas kistor till den nya gravkammaren upplåtits för andra begravningar, som ägt rum från början av 1600-talet till slutet av 1700-talet.

I tornet låg innanför dörren en större sten, som troddes vara gravsten, vilket dock visade sig vara felaktigt, såvida den ej avslipats. Under trapporna på bägge sidor i tornet låg två gravstenar, som upptogs. De är dock så slitna, att någon text ej kan läsas. Den ena saknar nedre delen.

Textil- och läderfragment

Antalet funna textilfragment är stort, inte mindre än 84 fragment. En stor del av dessa utgöres dock av snör- och snoddfragment och band, oftast med invävda guld- eller silvertrådar, vilka gjort, att de bättre bevarats. I kvadrat L3 påträffades en tofs. Ett kranium i kvadrat S3 var omgivet av en sorts hätta av tyg. Ett flertal rester av spetsar och tygrossetter hittades, medan resten av de funna textilfragmenten tydligen är rester av svepningar.

I den Ulfaxeska gravkammaren i kvadrat S2 hade flera av skelleten fullt bevarade svepningar, men dessa upptogs ej, utan överhöljdes ånyo med sand.

Läderfragmenten utgjorde 39, varav 2 klackar, tydligen från danskor. Fragmenten var i regel helt obestämbara, med ett fåtal undantag, som var remmar.

Knappar

De funna knapparna äro inte mindre än 410 och av de mest skiftande slag. Ingen närmare uppsortering har gjorts, då en sådan närmast bör överlåtas åt en textilexpert. Nämnas kan ett par uniformsknappar och en större klotformig metallknapp.

Spännen och söljor

Till denna grupp har förts 48 föremål av rätt skiftande karaktär. Flera av dem är vanliga häkter.

Beslag och beslagsfragment

236 beslag och beslagsfragment har hittats, och flera som obestämbara karakteriserade fragment kunna antagligen föras till denna grupp. De äro av mycket olika slag. Ett stort antal är beslag till kistor, andra bokbeslag. Några har antagligen suttit fastsydda på kläder.

Bokspännen

Antalet funna bokspännen uppgår till 56, de flesta av rätt enkelt utförande. 3 är förgyllda och rikare utformade. Ett litet vackert spänne är utformat som ett djurhuvud. På flera av spännena finnas kvarsittande rester av läderremmen.

Knivar

Av knivar finnas 10 exemplar, alla av järn. De flesta har vanligt eneggat blad. I kvadrat K hittades en rakkniv. I kvadrat N3 fanns ett krumböjt knivblad, möjligen en skomakarkniv. Inom kvadrat S2 tillvaratogs 2 knivskaft, ett av metall och ett av trä. Inom samma

kvadrat fanns ett knivblad av järn och strax intill ett löst knivskaft av ben, bägge föremålen tydligen sammanhörande. I Ulfsex-graven låg en fällkniv med ett blad.

+ I kvadrat K hittades ett klöverbladsformat spänne med 3 byglar, en på mitten och två vid sidorna. Spännet, som är något fragmentariskt - ett hörnblad är avbrutet - har på baksidan inristade bokstäverna G, S och I el. H.

Kritpipsfragment

Anmärkningsvärt är det stora antalet funna kritpipsfragment, inte mindre än 180 st. Av dessa är 15 piphuvuden eller fragment av dylika, resten fragment av skaft. Ingen hel pipa har hittats. Ett piphuvud är tillverkat av ett mörkt material, möjligen sjöakum (?). Ett piphuvud bär en stämpel, som består av en oval försänkning med bokstäverna IFR under tre kronor, något oregelbundet placerade. Diametern på pipskaftsfragmenten varierar mellan 3 och 8 mm. En del fragment är starkt mörkfärgade.

Glasögonfragment

Av glasögon har funnits 12 fragment, därav tre sammanhörande i kvadrat N2. Samtliga fragment är från glasögon av oval form. Inga skalmar har funnits.

Ringar

4 ringar ha funnits, därav två av guld. I kvadrat N2 hittades två ringar. Den ena är av gulaktig metall och har fattning för sten, men stenen saknas. Den andra är nu starkt grönfärgad av ärg. Själva ringen delar sig under en infattning med en röd sten.

I Ulfsex-Ljungfeltiska gravkammaren satt in situ på fingret av ett skelett en slät guldring. Ringen saknar guldstämpel och årtalsstämpel, men har ingraverade bokstäverna: N . S . B . L . E . P. Eftersom ringen saknar kontrollstämpel och årstämpel bör den vara äldre än 1759. Ringen upptogs för undersökning och fotografering men nedlades därefter ånyo på sin plats. I samband därmed täcktes skelettresterna med sand.

Inom Skyttegravan i kvadrat S4 hittades en annan guldring liggande lös i fyllningssanden intill trappan ner till gravkammaren. Guldringen, som är slät, har blivit något hoptryckt så att den har en svagt oval form. Den har följande ingravering: " G M V E H 1690". Kontroll- och tillverkarstämpel saknas.

Halsband

Av halsband ha endast hittats två, det ena modernt, det andra ej heller så gammalt. Det ena hittades inom Trollegravens N del den 4/3. Det bestod av en silverkedja med lås. Kedjan är avsliten. På låset är den märkt: AA 0 5 (= 1868). Den låg rätt högt upp i fyllningslagret. Det andra halsbandet, en tunn guldlänk, hittades också i sekundära lager, nämligen intill värmeledningsrören i samma kvadrat på ett ställe, som varit täckt av ett galler i golvet. Det är tydligen tappat i sen tid, vilket även framgår av stämplarna, som är: . Stämplarna är placerade på låset och kedjan är liksom den andra kedjan avsliten.

Pärlor

Antalet funna pärlor är i allt 140. De flesta - 57 stycken - är bärnstenspärlor. Av dessa funnos 52 tillsammans i kvadrat N1 och utgöra tydligen ett halsband, då alla pärlorna äro av samma slag. De flesta är små och refflade. De har skilts åt av större pärlor av något varierande storlek. Av övriga funna pärlor är 23 benpärlor, 29 jetpärlor (jet är en form av kol, C, som till konsistensen är hårt och svart med polerad, glänsande yta), 9 glaspärlor och 22 pärlor av annat material.

Slipade stenar

7 slipade stenar har hittats. Av dessa är en av guldmed beständ som en bergkristall. De flesta av de övriga är antagligen endast av glas. En röd sten har infattningen bevarad.

Hängsmycken

Som hängsmycken har 4 föremål definierats. Ett av dem - hittat i kvadrat N2 - är antagligen av silver i genombrutet arbete i form av ett stiliserat flerflikigt blad. Vid grävningar invid grunden vid västfasadens södra del hittades utanför kyrkan ett 3 om högt krucifix. Det låg i tydlig förbindelse med ett skelett. Invid kraniet fanns också ett mynt.

Andra smycken

Av övriga smycken finnas 15. I kvadrat K hittades en kedja, i kvadrat N1 en glasknopp, möjligen från en kråsnål, och ett smyckefragment av brännförgyllt sink, i kvadrat N2 en metallkedja, i kvadrat N3 ett lås till halsband, 2 knappar förenade av en kort metallkedja och en brosch av gul metall, i kvadrat L4 ett bärnstensfragment och en nål med stor svart knopp, i kvadrat S2 en liten platta med hål och ingraverat V E, en brosch i form av en geting i 2 delar och en

örnerad platta, möjligen av pärlemor (de två sistnämnda fynden fanns inom gravkammaren omedelbart N om Ulfesaxgraven, men i dess övre delar), i kvadrat S4 en brosch i form av en blå skalbagge i 2 delar.

Glas- och keramikfragment

136 glasfragment och 119 keramikfragment av mycket skiftande slag har hittats under grävningarna. Bland glasfragmenten kan nämnas 3 fragment av ett slipat brännvins- och vinglas. 15 keramikfragment kunde sättas samman till ett en högt kärl med två öron. Det är av brunt gods och har på övre delen en grön glasyr med ojämn underkant. Bland keramikskärvorna i övrigt dominerar brunt lergods. En del är porslinsfragment, oftast vita med blå dekor.

Blyspröjsar och fönsterhakar. Fönsterglasfragment.

28 blyspröjsar och 2 fönsterhakar har hittats. Dessa utgör de enda lösa arkitekturrester, som funnits, förutom ett större antal fönsterglasfragment. De flesta av de senare är grönfärgade och tunna, men en del tjockare är färgade i blått, brunt, grönt och gult. Då de har tillformade kanter, har de tydligen hört till en fönsterglasmålning. De flesta fanns inom källaren i kvadrat N1.

Övriga metallföremål och obestämbara metallföremål

Till denna grupp har förts föremål, som antingen varit helt obestämbara - 119 st. - eller som ej kunnat hänföras till någon av de andra större grupperna - 90 st. Bland de senare kan märkas:

- K: 1 sexuddigt sporrhuvud
- 1 mejsel
- 1 spikhuvud i blomform, förgyllt
- N1: 1 örelev
- 1 klocka från kollektåv
- N2: 1 toalettredskap (?)
- 2 doppskor
- 1 fästernål
- 1 pilspetsformat föremål
- 1 ring av metall med isittande tygtofs
- N3: 1 urbygel
- 1 urskruv
- 1 doppsko
- 2 fästernålar
- N4: 1 kantbit av litet metallkärl el. dyl.
- 1 rund metallplatta med två rader hål + 2 hakar
- 1 nyckel + 1 låsontag av järn

- L1: 1 vinkapsyl
1 järnring
- L2: 5 små metallringar
1 ring av förgylld metall med skruv
2 förseglingar, märkta: "Karlskrona" och "Carlskrona"
1 doppsko
1 blybit
1 järnten
1 ringliknande föremål
- L3: 1 pincett
1 rigel av järn
6 härmålar
- L4: 1 skänkel av sax
1 lock till kollektbössa
1 metallring
2 härmålar
- S1: 1 mutter
- S2: 1 liten fin sågklinga
1 doppsko
1 böjd metallten
5 metallfalsar
1 rund fattning (till lampa?)
2 böjda metalltenar med runda knoppar
2 fragment av rund järnskiva
1 urskruv
1 fragment av handtag
1 nyckel
3 skodubbar
3 fragment av cylinderformat metallbeslaget träföremål
2 metallpinnar
- S3: 1 skruv
2 bitar försegling (?)
1 sax
1 blyknopp
- S4: 1 flaskkapsyl
1 stålpenne
1 lampa (?) ca 20 cm i diam
- T1: 1 tandat metallfragment
1 handtag
- Utanför: 1 järnsax

Metallklumpar

394 st. funna. De flesta äro tydligt smälta och starkt ärgiga. Möjligan rör det sig om rester av fönster, som smält sönder under brand.

Fragment av konstgjorda kransar

301 större och mindre fragment av konstgjorda kransar, tillverkade av ståltråd, papper, garn o. dyl. Dessa fragment finnas öfver större delen av kyrkan med en koncentration till västra mittre delen.

Glasprismor

106 st. hela eller fragmentariska prismor, tydligen rester av en krossad ljuskrona av glas. Av typen på prismorna att döma bör den ej vara äldre än 1800-talet.

Bok- och pappersfragment

De funna bok- och pappersfragmenten - 12 st. - utgöras helt naturligt till största delen av psalmboksfragment.

Namnplåtar och vapensköldar från kistor

Under grävningarna har ett flertal namnplåtar och vapensköldar från kistor framkommit, dels kringrörda (och delvis krossade) i fyllnadslagren, dels på ursprunglig plats i gravlagren - då oftast i samband med kistrester och orörda ben - och i gravkammarna.

Redan den 9/10 1957 hittades i öfversta fyllningen i kvadrat N 1 öfver den medeltida sakristians källare ett fragment av en namnplåt, c:a 6 x 2 cm, starkt grönfärgat av ärg, på vilket kunde läsas:

"---teurskan Lund."

(Det ligger nära till hands, att tyda detta som "auditörskan Lund". Auditör Olofsson-Lund var en känd man i Växjö under mitten av 1700-talet och även husägare i staden.)

I K hittades den 8/11 i en gravkammare i NÖ hörnet av kvadraten ett flertal fragment av en namnplåt, som antagligen hörde samman med två orörda skelett här. Namnplåten är möjligen av silver och har en rikt utsirad bård i rokokostil. Skriften är närmast skrivstil, namnen skrivna med versaler. Trots att plåten var krossad kunde den läggas samman och utan svårighet läsas:

"Här. Hvil - - Biskopinnan. Vblborna. Fru. ELISABET. CHRISTINA. SANDERSCHÖLD. Född. STOBUS. År. 1736. Gift. Med. Biskopen. i. Wexö. Stift. Doct. OLOF. OSANDER. År. 1763. Den. 24. Junij. Död. År. 1773. Den. 26. Junij. Memento. Mori."

Det är alltså namnplåten till biskop Osanders första makas kista. Hans hustru i andra giftet vilar hos sin första man, domprosten Baelter (se därom nedan).

I kvadrat L1 hittades flera namnplåtar. Den 18/11 fanns fyra fragment av en plåt av silver (?) med rokokobård med inskriften:

"---HIELM/ --Fru. CATHARINA/ Död d: 25. Julij. 1773./ Psalm
90 : v : 10.11.12."

Den 20/11 framkom i norra delen av kvadraten en kistkant och denna en namnplåt av silverliknande metall med inskription i skrivstilsliknande skrift:

"Här: Hvilar./ I: lifstiden:/ Cronobokhållaren: och:/ Handels-
mannen: Ädel. och Hög=/ aktad: Herr: Christian=/ Fredrick Espholtz/
Född: I: Malmö: 1 sept : 1754:/ Gift: med: Enkefru: Christina:
Folin:/ d 18. April: 1778: och: död:/ I Wexö: 2. Marts: 1779:/
Philip: 1. Cap: 2: vers:"

Runt kanten går en rokokobård, undertill avslutad med en döds-
skalle över korslagda benknötar. Överst finns en ängel, som saknar
huvad. Detta huvud återfanns avbrutet strax intill. Vid fingrävning
av resterna efter kistan hittades även en ängel av tämligen tjockt
silver eller förelivrad metall, 7-8 cm hög, troligen en prydnad på
kistlocket även den. Den hade nämligen tre nitnaglar, som visar,
att den varit fäst på något underlag. Ängeln är iklädd kort klädnad,
draperad över figurens högra axel, så att det ena bröstet lämnas bart.
I sin vänstra hand håller den en fackla.

Vid utgrävningen av den Baelterska gravkammaren återfanns ske-
letten efter domprosten och hans hustru in situ. Bägge kistorna var
försedda med namnplåtar. Dom prostens namnplåt, som var omgiven av
en rokokobård, hade skrivstilsbokstäver och lydde:

"--- Hvilar. Sine. Trötta. Ben. En. Stor./ Lärare. Uti. Wårt.
Svenska. Zion. En. Sin./ Gud. Konung. Och. Rike. Trogen. Man./
Domprosten. Och. Theol: Doct: Herr. Sven./ Baelter. Född. i Söderhamn.
d: 24. Jul: 1713./ Hoff Prest. Hos. Hans. Kongl: Maj^t d: 10. maj. 1744.
/ DomProbst. i. Wexjö. d. 4 Sept: 1750./ Gift. med. Fröken. Högwålborna.
Friherrinnan./ Ulrica. Altea. Grundell. d. 10. Nov. 1747./ Afsonnade. i.
Herranom. d. 19. Nov./ 17 60."

Den andra namnplåten är betydligt större och av bly. Bården av
grenar med döds-skalle över korslagda benknötar undertill är påsatt
själva plåten. Skriften är i latinska versaler:

"HÄR FÖRVARAS STÖFTET / AF / BISKOPINNAH / HÖGWÅLBORNA FRU /
ULRICA ALTEA OSANDER / FÖDD FRIHERRINNA GRUNDÉL / SOM FÖDDDES d. $\frac{14}{26}$
MAIJ 1706 / OCH SALIGEN AFLED d. 29 OCTOBRIS / 1791 / UTI DES
BERÖMLIGA LEFNADS / 86TE ÅR / APOC. XIV 1"

Ann.: Domprostinnan Baelter gifte efter makens död om sig med biskop Osander i Växjö, som var änklings.

Den andra gravkammaren i kvadrat L1 (som möjligen kan tänkas vara biskop Krokus') innehöll endast några omrörda ben. Tre fragment av en starkt rostad järnplåt kan möjligen vara rester av en namnplåt, men någon skrift kunde ej iakttagas.

I V delen av kvadrat L2 hittades en namnplåt av samma typ som de flesta tidigare funna. Inskriften var i skrivstil med versaler:

"HÄR. HVILAR./ HUSFRU. CATARINA. MODIG./ Född. År. 1714. d.
23 APRILIS./ Död. År. 1764. d. 20. DECEMBER./ VARIT. GIFT. MED.
RÅD. OCH. HANDELSMAN./ MÅNS. MODIG. UTI. 16. ÅR. SAMT. MED. DESS.
NU./ EFTERLEFVANDE. MAN. HANDELSMAN. SAMUEL./ MODIG. PÅ. 5te ÅRET.
LEMHAS. EFTER./ SIG. 5. BARN./ PSAL:395.v.1."

Namnplåten är något söndrig med 3 lösa fragment. En bit upptill t.h. saknas helt. Nedtill har den ett döds-skalle-embles.

Intill absidrestens S hörn framkom en barngrav in situ med en liten namnplåt i rokokostil med följande inskrift:

"HÄR./Hvilar./ Welbårne. Herr. HÄrads-/ HÖfdinge. Per. Unge.
och Wel=/ borna. Fru. Sophia. Cornelia./ Ståhlhammars. Kiära. Doter./
SOPHIA. CORNELIA. UNGE./ Född. d: 16: Martij 1766./ Död. d: 15.
Augustij, 1770."

Intill kraniet hittades en hårlock med 2 hårnålar, 1 fragment av en virkad spets, 4 andra textilfragment och 4 läderfragment.

I S delen av kvadrat L2 påträffades den 9/12 en namnplåt till en kista med inskriften:

"HÄR. Hvilar./ Kongl: Majj^{ts} Trotjenare. och. LandsSecreterare./
Välädle./ Herr. GUSTAF. HALLMAN./ Född. Den. 22. April. Åhr. 1704./
Död. Den. 25. Nov: 1774."

Namnplåten är i två delar, en bit nertill är lös.

Den 16/12 fanns i kvadrat N2 en liten namnplåt med inskriften:

"Anders. Michael. Graa./ Född. d. 18. Marttij. 1755./ Afled.
d. 23. I. Samma./Månad. och Åhr."

Dagen efter hittades strax intill en annan namnplåt:

"HÄR. HVILAR./ MARIA. ELISABET. RINGH./ Född. dän. 2. Junij.
1753./ Död. dän. 9 ---"

Även denna namnplåt är rätt liten. En stor bit nedtill t.h. saknas.

I samma kvadrat hittades den 19/12 ännu en namnplåt:

"Här Hvilar/ Jungfru Ingrid Johanna Jaenson/ Född uti Wexiö stad den 1 April Åhr 1768 / i Herranom af Somnad den 26 septemb^r 1769/ Tänk Här Stacket mit Lif är / Psalmen 29: v. 43de."

Inom Ulfsax-Ljungfeltiska gravkammaren i kvadrat S2 hittades inga namnplåtar. Däremot fanns i den lilla gravkammaren omedelbart N därom inte mindre än 4 namnplåtar. 2 var av bly, men tyvärr hade metallen så förändrats, att de inskrifter som fanns där, var fullständigt oläsliga. Den tredje var en liten namnplåt i två delar med inskriften:

"Här under/ hvilar studerande personen."

Tydligen har det funnits ännu en namnplåt med namnet. Upptill är den prydd med en grevlig krona.

Den fjärde namnplåten var endast ett större fragment utan skrift.

I själva muren till den lilla gravkammaren hittades den 13/1 en liten namnplåt i 7 delar, även den prydd med grevlig krona och även i övrigt identisk med den tidigare hittade. Den kunde utan svårighet läggas samman och hade följande inskription:

"Här Hvilar./ Sven. Ulrik. Eklind---/ Född. 1751. d. ---/
Dödd. 1 ---d. 30 Decem."

Möjligen kan den vara pendangen till den tidigare funna.

Då utgrävningen av Centralgraven i kvadrat L3 påbörjades, hittades i övre delen av gravkammaren i omedelbar anslutning till det sydligaste av skeletten i övre lagret (skelett I) en namnplåt av samma typ som de tidigare funna. Den har följande inskrift:

"Här. Hvilar./ Råd. och. Handelsmannen./ Herr. Johan. Engman./
Född. den. 20. Augusti. 1720./ Död.den. 6.Augusti. År. 1766."

Vid utgrävningen av södra partiet av Trollegreven i kvadrat N2 hittades 3 större och 5 mindre fragment av en namnplåt av bly med följande inskrift i versaler:

"STOPTET / AF / FRIBERRINNAN FRÖKEN / ULRICA ELISABETH RAAB /
FÖDD DEN 25 OCTOBER 1795 / DÖD DEN 9 MARTII 1797 / (här följer en oläslig rad)"

I samma grav hittades också 12 fragment av en annan namnplåt. Metallen var dock så förstörd, att någon skrift inte kunde läsas. Vid grävandet av mittschaktet genom kyrkan hittades en namnplåt i koret omedelbart Ö om den mittersta gravkammaren i kvadrat L1. Plåten, som är i 4 delar, är av den vanliga 1700-talstypen och har denna inskrift:

"HÉR. Hvilar./ Thet. Enda. Som. Kunnat. förgås./ Af. Then. I. Lifestiden./ Högvärldige. och - - - ren./ Kongl. Maj^{ts}. Tre - - - professor./ Probst. Siver. Norvidinge. HÄrad. Sant. Primarius./ Theologiae. Lector. Wid. Kongl: Gymnasium. I. Wexiö./ Herr. Mag^K. JOHANNES. STRELING./ Dödd. d: 22. Sept: 1693. Gift. 1°. Med. Wälbor --- u./ ELISABETH. STRÄHLEN - - - / - - - - -"

Vid framdragandet av mittschaktet genom kvadrat L2 tillvaratogs inte mindre än 44 mindre och 5 större fragment av namnplåtar. Följande inskrifter kunna läsas:

"Dödd. Den. 7. Aug - - -"

"HÉR. Hvilar./ Post. Inspectorens./ Herr. ERIK. DAHL./ I. Lifestiden ---a. Maka./ Fru. MARIA. ISABELLA. HULTMAN./ -ödd. Den. 19. Aprilis. 1727./ - - - - -gusti. 1774."

"H- - - wila - - - / - - - i. Lifestiden.- - - / - - - -actade - - / - - - Förgångeliga - - - / - - - Ädle. och. - - - / - - - ch. Handelsmannen. I. Wexiö./ Herr. ERIC. LEMQVIST./ - - - i. Geötheborg. d. 12 Sept. 1722./ - - - Först. Med. DygdÄdla. Fru. CRISTINA./ CATHARINA. ASKELÖF. och. Sedan./ Med. DygdÄdla. Fru. CHRISTINA - - - / Dödd. I. Wexiö. d. 23 Feb- - - - / Psalm 31:vi6."

Omedelbart V om norra delen av Trollegraven, N om Ture Trolles gravsten i kvadrat N2 blottades en kista, orienterad i V-Ö. (se redogörelsen i kap. om gravar). Kistan är av ek, klätt med sammet. Alla kanter äro beslagna med lister av silver i renässansstil, som har daterats till 1600 eller strax efter. Fotgaveln var rikt prydd. Längs alla fyra kanterna gick de ovannämnda listerna. Överst på gaveln fanns på varje sida en krona av silver och emellan dem en 11 cm lång och 3 cm bred platta med rundade hörn. Den har följande inskrift på tyska, omgiven av en bård:

"CHRISTUS IST MEIN LEBEN / STERBEN IST MEIN GEWIN."

Nedanför dessa beslag pryddes kistan av en döds-skalle med vingar över korslagda benknoter. Kistans lock har varit prytt med 10 cm höga latinska bokstäver, med underkanterna vända utåt lockkanten. På S sidan läses: M V D L och på N sidan: E M D L. På kistans S sida var fästa ytterst två beslag i form av draperier och tofsar i silver. Därefter kom inåt två rikt utsirade handtag. I mitten var två hjälmprydda vapensköldar av silver. Den^V av vapensköldarna är kluven och har i vänstra fältet en högervänd sparre och i högra fältet en pansrad arm, som håller tre fanor. Den Ö av vapensköldarna visar en sol med ansikte.

Den byggadshistoriska undersökningen

De viktigaste teorierna om Växjö domkyrkas äldre byggnadshistoria har framlagts av G.G. Brunius före och under hans restaurering åren 1849-54. Dessa teorier har i allmänhet godtagits av senare forskare och vid de nu avslutade byggnadshistoriska undersökningarna har intet framkommit, som på väsentliga punkter kullkastar dem. Tvärtom har flera av dem slutgiltigt bevisats genom framgrävda rester av äldre murar och grunder.

Kristendomen bör ha införts i Värends centralbygder redan under tidigt 1000-tal, och i och med detta måste en kyrka ha byggts i trakten. Det har i så fall varit en träkyrka av stavkyrkotyp, liksom förhållandet bevisligen varit på andra håll i vårt land. Inga spår av trästolpar eller väggar har emellertid kunnat påvisas inom kyrkan, och detta fastän den ljusa bottensand, som finnes under fyllnads och gravlager, borde vara mycket gynnsam för iakttagande av sådana rester. En äldre träkyrka behöver emellertid inte ha legat på samma plats som den nuvarande. Den kan ha legat på någon plats i närheten eller t.o.m. utanför det nuvarande Växjö. Man vet nämligen inte med säkerhet, om det vid denna tid över huvud taget fanns någon fast bebyggelse inom våra dagars stadsområde. Det forntida Värends religiösa och rättsliga centrum låg mera norrut, vid Hov och Tjuthurby-Kronoberg. Den senare placeringen av kyrkan nere vid sjöstranden är för övrigt anmärkningsvärd och kan förklaras bäst genom byggnadens karaktär av försvarskyrka, något som inte gällde för en träbyggnad.

Den första stenkyrkan anser Brunius ha bestått av ett avlångfyrkantigt torn, som ännu ingår som nedre parti i det nuvarande tornet, ett långhus om två kvadrater, ett något smalare kor och absid. Om man bortser från tornet skulle den alltså ha varit av samma storlek och karaktär som de flesta sockenkyrkor från 1100-talet.

Under grävningen framkom grunden till långhusväggarna i denna kyrka. Denna grund var helt fullständig mellan pelarna n2 och n3 och mellan pelarna s2 och s3. Mellan pelarna n3 resp. s3 och kyrkans västvägg var grundresterna mindre fullständiga, men i alla fall fullt tydliga. Grunden tycks ha varit av dålig beskaffenhet, den består mest av rätt små och runda stenar.

I pelarna framkom dessutom under putsen bevarade murpartier, såväl väggfassader som rester av sockeln. Särskilt uppvisar pelaren s2 på sin nordsida ett parti av denna långhusvägg, 40-60 cm brett och gående i hela pelarens höjd. Den visar sig vara mycket väl

byggd av tuktad sten med endast få skolstenar. Murtjockleken har varit densamma som bredden på pelarna, dvs 130-150 cm. Sockeln är rak och består av sockelstenar, som gå 2-11 cm utom själva muren, mycket varierande på olika håll. Sockeln på tornet är däremot av huggen sten och rikare profilerad. Brunius talar om skråkantiga sockelstycken, som skulle finnas vid de murar, som hört till den äldsta kyrkan, men några sådana kan ej iakttagas, utom möjligen på nordsidan av pelaren n3, men också här tycks det vara fråga om en enstaka sockelsten, som av en tillfällighet blivit sned.

Omedelbart N om pelaren s1 påträffades en rest av absiden där två stenar bildade en tydligt bågböjd innerkant, medan ytterkanten kunde iakttagas just vid NÖ hörnet av pelaren. Denna murrest hade en bredd av 160 cm. Även söder om pelaren n1 finns rester av innerkanten av absiden, medan ytterkanten här tycks vara belägen inne i pelaren. Resten av absiden har förstörts genom anläggandet av de två gravkammarna i kvadrat L1. Absidresterna vid pelaren s1 övergår på pelarens V sida i en murkärna, vars skalstenar bortbrutits. N om absidresterna finnas stenplattor, som väl utgjort golv i absiden.

Sträckningen av korets väggar kunde däremot inte beläggas. Inga tydliga grundrester fanns kvar, de hade tydligen förstörts vid senare gravläggningar. Inte heller gav pelarna s2 och n2 någon ledtråd, eftersom de aktuella murpartier, där eventuella vinklar borde finnas, beklätts med tegelutvidgningar. På pelaren n2 är långhusets NÖ hörn tydligt synligt med fasadstenar. Koret kan alltså knappast ha haft större bredd än långhuset, såvida det inte varit fogat till detta med stötfogar, vilket är föga troligt. Genom sprickor i tegelbeklädnaden på pelarens östsida och genom försiktigt avlägsnande av ett par tegelstenar kunde konstateras, att ingen vinkel fanns. En sådan kan dock ha blivit bortbilad, vilket är det troligaste med hänsyn till senare utbyggnad. Det är dock omöjligt att med bestämdhet säga något härom så länge de ursprungliga murstenarna inte är synliga.

Inte heller kunde något hörn konstateras mellan långhusvägg och triumfbåge. Något omrörda grundstenar S om pelaren n2 och N om pelaren s2 tyder dock på att en rätt trång sådan funnits.

Den äldsta stenkyrkans grundläggning har av såväl Brunius som senare forskare brukat förläggas till omkring 1170. Skälen härtill äro följande. Vid denna tid nämnes förste gången Växjö som eget biskopsäte och allt talar för att stiftet grundats just vid denna tid. Som stifts kyrka bör man snarast ha försökt skaffa en stenbyggnad.

Tornet är av samma avlångfyrkantiga förevarstyp som det på Rydaholms kyrka och sockeln är lika på bägge tornen, varför de bör vara så gott som samtida. Rydaholms kyrka har genom portaler på det nu försvunna långhuset daterats just till 1170-talet.

Huruvida tornet och kyrkan i övrigt i Växjö är samtida är svårt att avgöra. Intet talar emellertid emot, att tornet skulle vara yngre, i synnerhet, som det har en helt annan och rikare utformad sockel än den övriga kyrkan. Tornet har också större bredd än långhuset, vilket man tycker inte borde ha varit fallet, om de komponerats på en gång som en enhetlig anläggning. Emellertid har dessa reservationer ingen avgörande tyngd.

Brunius ansåg, att man redan under tidigt 1200-tal (möjligen i samband med att kyrkan brändes under kriget med Erik Menved) nedrivit absiden och utbyggt koret med två kvadrater, de nuvarande kvadraterna L1 och K samt på N och S sidan tillbyggt två kvadrater som korsarmar. Resten av den södra korsarmens V-vägg var tydligt iakttagbara. Av N korsarmens V-vägg fanns endast ett fåtal grundstenar nära kyrkans nuvarande N-vägg. På grundval av en före kyrkans restaurering 1849-54 befintlig utskjutande triangelpets drog Brunius slutsatsen, att S. korsarmen utbyggts i två etapper. Några spår av en sådan utbyggnad har icke kunnat iakttagas, men om murrester härav funnits, har de förstörts genom anläggandet av den Ulfaxeska grav-kammaren.

I kvadrat N3 påträffades i kyrkans N-vägg omedelbart V om den av Brunius byggda väggpelaren mellan kvadraterna N2 och N3 en nisch med omfattning av tegel i två steg. Möjligen rör det sig om en helgonbildnisch.

Växjö i januari 1959

Stowe Olsson

K	N1	N2	N3	N4	L1	L2	L3	L4	S1	S2	S3	S4	T1	T3	S:a	
Kynt	298	94	124	102	31	169	199	232	158	0	104	69	39	15	3	1647+2
Sigill	1	-	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	7
Textilfragment	5	1	9	2	-	2	27	22	5	-	7	3	-	1	-	84
Läderfragment	14	2	1	-	-	6	5	6	-	-	2	-	2	1	-	39
Knappar	64	2	55	60	7	19	27	34	29	9	51	26	23	4	-	410
Kritpipehuden	1	-	-	1	-	1	-	4	1	-	5	1	1	-	-	15
Kritpipsfragment	7	2	4	2	3	5	36	10	18	2	51	15	4	6	-	165
Bokspånnen	3	-	4	5	-	-	3	6	3	2	18	9	-	1	2	56
Spånnen och säljor	5	4	4	5	-	2	3	6	4	-	8	3	1	3	-	48
Beslag o. b.-fragment ...	12	24+	16	21	6	17	18	28	23	1	14	1	37	12	6	236+
Glasögonfragment	-	-	3	1	-	2	1	1	2	-	1	-	-	-	-	12
Bärnstenspärlor	3	52	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	57
Ben-	5	2	2	-	-	4	5	3	1	-	-	-	-	1	-	23
Jet-	17	5	6	1	1	18	7	5	5	1	1	1	3	1	1	29
Glas-	4	-	-	-	1	-	-	2	1	-	-	-	1	-	-	9
Andra	-	2	2	1	-	7	5	-	2	-	-	-	2	1	-	22
Ringar	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	4
Halsband	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1(+1)
Hängsnycken	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	3+1
Slipade stenar	1	2	1	-	-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	7
Andra smycken	1	2	3	3	-	-	-	-	2	-	3	-	1	-	-	15
Keramikfragment	4	25	19	2	2	3	6	18	2	3	18	11	2	3	1	119
Glasfragment	9	38	7	1	1	5	8	27	10	-	14	9	3	9	-	136
Knivar	2	-	-	2	-	-	-	-	2	-	4	-	-	-	-	10
Blyspröjsar	2	11	1	-	1	-	8	3	-	1	-	-	-	-	-	28
Fönsterhakar	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Övr. metallföremål	3	3	6	6	6	2	13	8	5	1	25	5	3	2	2	90
Obst. metallföremål	6	19	18	2	-	4	1	25	9	5	16	7	1	5	1	119
Metallklumpar	11+	56+	9	6	3	1	9	87	40	8	7	4	4	145	4	394
Fragment av kransar	6	-	39	5	9	-	75	30	49	-	42	39	7	-	-	301
Glasprismor	-	-	42	1	4	-	-	1	-	-	-	57	1	-	-	106
Bok- o. peppersfragment ..	-	-	3	-	-	-	-	-	1	-	7	-	1	-	-	12
Flintarter	1	1	1	-	-	-	4	4	-	-	-	-	-	-	-	11
Hår- o. skäggtofser	1	-	1	-	-	-	1	3	2	-	3	2	-	-	-	13
Benföremål	10	1	2	2	-	2	2	5	1	1	3	3	-	-	-	32
Målar	1	1	19	16	1	2	13	6	15	-	8	6	3	-	1	92
Övrigt	14	1	24	1	1	3	3	32	1	1	3	2	-	4	1	91